

Benda Kálmán:

DIPLOMÁCIAI SZERVEZET ÉS DIPLOMATÁK ERDÉLYBEN BETHLEN GÁBOR KORÁBAN

A diplomácia kezdettől fogva mindvégig központi helyet foglalt el Bethlen Gábor politikájában. Ezért talán nem lesz fölösleges, ha megvizsgáljuk a fejedelemség diplomáciai szervezetét és annak működését.

Előjáróban hadd emlékeztessünk arra, hogy a diplomáciai szervezet kialakulása Európa-szerte a 16–17. századra esik. Korábban a nemzetközi érintkezésben csak az alkalmi követségek járták. Velence küldött elsőnek az 1500-as évek elején állandó megbízottakat a fontosabb országokba, s mintegy száz év alatt kialakult a rendszer, hogy az európai államok követeket tartanak egymás udvarában. Az államok közti kapcsolatok állandósulása megindította a nemzetközi jog kifejlődését. A 17. századra már kialakultak a diplomáciai etikett, a követek fogadásának, az uralkodóval és az udvarral való érintkezésének külsőségei. A megszokott formától való eltérés, ha látszatra még oly jelentéktelen is, a diplomáciai etikett nyelvén a két állam kapcsolatában beállott vagy csak ezután bekövetkező változásról ad hírt – ezért minden oldalról kínos aggodalommal figyelik a fogadások külsőségeit. A diplomaták – uralkodójuknak a nemzetközi politikában elfoglalt tekintélye, de részben saját otthoni társadalmi helyzetük alapján – egymás közt is pontos rangsort tartanak. Magasabb ranggal több és más jog jár. Érkezőkor, távozáskor, bevonuláskor a követ által kifejtett pompa uralkodója tekintélyét is öregbíti. Mindez együttvéve közrejátszik abban, hogy a diplomáciai szolgálatban szívesen alkalmazzák a születési arisztokrácia legmagasabb rangú és legvagyonosabb tagjait.

A vagyon és az előkelő származás azonban önmagában már egyre kevésbé elegendő: a követőtől elvárják, hogy valamelyes politikai, földrajzi és közgazdasági ismeretekkel rendelkezzen. Legfontosabb feladatuk ugyanis, hogy módszeres információt küldjenek az állomáshelyükül szolgáló ország politikai viszonyairól, gazdasági és katonai helyzetéről, az európai hatalmak közt elfoglalt helyéről. Nemcsak az eseményekről szóló beszámolókat várják tőlük – ezeket a kor nyomtatott újságlapjai is közlik –, hanem a politikai és katonai helyzetet alakító tényezők felderítését, az egymással szemben álló pártok erejének a felmérését, a központi hatalom lehetőségeinek a megítélését, általában azoknak a tényezőknek a közlését, amelyekből következtetni lehet a jövő alakulására, s amihez igazíthatják a külpolitikát. Ezzel függött össze a követek másik feladata, az, hogy az idegen udvarban a küldőjük érdekeinek megfelelő politikai irányt juttassák érvényre.¹

¹ Az egyetemes diplomácia-történetre l. *R. B. Mowat: History of European Diplomacy*. I. London, 1938; *Histoire des relations internationales*. Publiée sous la direction de Pierre Renouvin. Főleg a *Gaston Zeller* által írt I. k.: *Les temps modernes*. I. De Christophe Colombe à Cromwell. Paris, 1956; *Histoire de la diplomatie*. Publiée sous la direction de Vladimir Potiemkine. I. Paris, 1946. A velencei diplomáciára: *Armand Baschet: La diplomatie vénitienne*. Paris, 1962.

A diplomáciai szervezet mindenütt hosszú, évszázados fejlődés során alakult ki, a középkori keretekből való kibontakozás nem ment máról holnapra. Az önálló magyar diplomácia Moháccsal lényegében megszűnt. Szapolyai János király franciaországi tárgyalásai vagy I. Szulejmán szultánnal való kapcsolatai nem hoztak létre egyenrangú diplomáciai kapcsolatokat, a Habsburg császári-királyi udvar külpolitikája, kiépülő diplomáciai szervezete pedig – bár időről időre magyarok is szerepet kaptak benne – nem Magyarország, hanem a birodalom érdekeit képviselte.

A 16. század második felében önállósuló Erdély fejedelmei az állami szervezet kiépítésében nem támaszkodhattak kiforrott előzményekre; az önálló diplomáciának sem voltak a fejedelemségben hagyományai. Bár alkalmi követeket már János Zsigmond is küldött, főleg Isztambulba, a Portára, de más uralkodókhoz is, állandósultabb diplomáciáról csak az 1570-es évektől, Báthory István fejedelemségétől kezdve beszélhetünk. Ekkor rendezik be Isztambul Balat nevű negyedében az Erdélyi Házat, az egymást váltó fejedelmi követek szállását is.² Amikor Báthoryt 1576-ban lengyel királlyá választják, az erdélyi diplomácia önállósága is megszűnik, Krakkóból irányítják, és lényegében betagozódik a lengyel külpolitikába; még leginkább török viszonylatban él tovább a külön diplomáciai szervezet. Amikor azonban Báthory Zsigmond fejedelem 1594-ben felmondja a hűséget a Portának, ez is megszűnik.³ Az ezt követő majd húszéves háborús korszak nemcsak a diplomáciai szervezet kialakulását akasztotta meg, hanem az egész államszervezetet teljesen szétzilálta. Bocskainak nem maradt ideje rá, hogy helyreállítsa, az 1608-ban trónra lépő Báthory Gábor pedig ez irányban alig tett valamit. Amikor Bethlen 1613-ban a fejedelemség élére került, szinte a semmiből kellett a kormányzatot és a diplomáciát újjászerveznie.⁴

Más vonatkozásban a történeti irodalom már rámutatott azokra a nehézségekre, amelyek abból adódtak, hogy Bethlennek nem állt rendelkezésére Erdélyben a kormányzat különböző ágazataiban szakértő gárda, úgyannyira, hogy az ügyek legtöbbjét neki magának kellett intéznie.⁵ Még fokozottabban így volt ez a diplomáciában. A fejedelemségben voltak iskolákat járt, nyelveket értő, ügyesen tárgyaló emberek, akik egy-egy feladat ellátására alkalmasok voltak, de olyanok, akik a fejedelemnek Európát átfogó szemléletét önállóan képviselni tudják, mindvégig hiányoztak. Bethlen nemcsak a diplomácia irányítását tartotta kezében, hanem annak legapróbb részleteit is személyesen kellett, hogy intézze. Még a követi utasításokat is többnyire saját kezűleg írta.

² A nagyenyedi országgyűlés ugyan már 1560 márciusában elrendelte, hogy Gyulai Mihályt állandó rezidensként küldjék a Portára (Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. k. Bp., 1877. 175–176.), de semmi nyoma, hogy az állandóság megvalósult volna. Az első ellenőrizhetően állandó követ 1572-ben tűnik fel, Daczó János személyében. (*Bíró Vencel: Erdély követei a portán. Cluj-Kolozsvár 1921. 114.*) – Az Erdélyi Háza I. *Bíró Vencel: i. m. 113. s. köv. 1.*

³ 1594 és 1606 közt állandó portai követ nincs, és a néhány alkalmi követség is főként Székely Mózes rövid fejedelemségének idejére szorítkozik. (*Bíró Vencel: i. m. 116–117.*)

⁴ Legújabbban *Mezey Barna: Az erdélyi fejedelemség kormányzata Bethlen Gábor korában. (Bethlen Gábor állama és kora. Szerkesztette: Kovács Kálmán. Bp., 1980. 19. s. köv. 1.)* Idézi a korábbi irodalmat is.

⁵ *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata. 1540–1690. Bp., 1980. több helyen is, 1. pl. 256.*

Ilyen körülmények közt érthető, hogy bármily kiterjedtek voltak is Bethlen diplomáciai érintkezései, az állandó követség rendszere az ő idején sem fejlődött ki. Kivételt képezett a portai követség: az Erdélyi Háznak nevezett követségi épületben már állandó jelleggel jelen volt valaki. Az isztambuli követség fontos volt a török kapcsolatok miatt, de európai vonatkozásban is – erről még külön szólunk majd. A portai rezidensek is sűrűn váltakoztak azonban, s a lényeges ügyeket itt is külön megbízatással érkező „rendkívüli követek” intézték.⁶ A rendkívüli követ alkalmi feladatot kapott, s ha ezt elintézte, néhány nap vagy hét után visszatért. Amikor szükséges volt a tárgyalás folytatása, újból útrakelt, nemegyszer azonban a megbízást más személy kapta.

Arról tehát, hogy Bethlen rendszeresen tájékozódhatott volna a különböző országok erőviszonyairól, hogy saját politikájának alakításához folyamatos információkat kaphatott volna, nem beszélhetünk, ahogy arra sem volt módja, hogy az idegen udvarokat rendszeresen tájékoztassa saját elhatározásairól, vagy céljainak megfelelően befolyásolja. Külpolitikája nem annyira a hatalmi viszonyok ismeretén, inkább intuíción alapult – ezért is érthette több ízben meglepetés, előre nem látott fordulat. Az alkalmi követségek értesülései gyakran felületesek voltak, a követnek nem is volt ideje információit leellenőrizni, a helyzetek is változtak, alakultak, s erről a fejedelem csak megkésve, vagy sehogy sem értesült.

A meglepő az, hogy az alkalmi követségek is ritkák voltak. Két kezünkön megszámolhatjuk azokat az eseteket, amikor Bethlen valamely uralkodóhoz diplomáciai ügyben követet küldött, s ez is inkább uralkodása második felében történt. Az európai hatalmakkal az érintkezés nem közvetlenül, hanem szinte mindig a portai, isztambuli követségeken át történt. Erre még szintén visszatérünk.

Az elmondottakból következik, hogy erdélyi diplomáciai testületről nem beszélhetünk. Bethlen az alkalmi követséget hol erre, hol arra bízta; utólagosan az a benyomásunk, kereste a megfelelő embereket. Azt azonban, hogy milyen szempontok alapján, nehéz volna eldönteni. A vallási hovatartozás nem számított, diplomatái között a kálvinisták mellett katolikusokat, unitáriusokat és szombatosokat egyaránt találunk. Papokat viszont sohasem alkalmazott a diplomáciában, nem tudjuk miért, szászokat sem. A régi főnemesi, előkelő családok tagjait is csak akkor vette elő, ha ünnepélyes tisztelgés, jókívánságok átadása, valamely udvariassági gesztus volt soron a portán, vagy a császári udvarban, de érdemi feladatot nem bízott rájuk. A II. Ferdinánddal folytatott tárgyalásokban magyarországiakat is felhasznált – így amikor 1623-ban nevezetes házassági ajánlatát első felesége rokonával, Károlyi Mihállyal küldte Bécsbe⁷ –, más vonatkozásban azonban erre nincsen példa.

Diplomatáit, azt mondhatjuk kivétel nélkül, a jónevű és jómódú köznemesség sorából választotta. Ehhez a nagyságosok közé még csak emelkedően lévő réteghez

⁶ A portai állandó és alkalmi követeket időrendben, név szerinti kimutatásban közli *Btró Vencel*: i. m. 118–122.

⁷ A Károlynak adott utasítás: *Szalay László*: Galántai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. Pest, 1866. 32. s. köv. 1.; Kamuthi instrukciója: *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Bp., 1873. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. II./VIII.) 44. s. köv. 1.

tartozott Toldalagi Mihály,⁸ portai ügyekben Bethlen egyik legfontosabb embere, valamint legverzátusabb diplomatája, Mikó Ferenc is.⁹ Egyébként mindketten már Székely Mózes idején a fejedelem bujdosó társai, akik később is mindig kitartottak mellette; Mikó, aki fiatal legény kora óta Bethlen familiárisa volt, nemcsak a bujdosásba, de 1604-es isztambuli és 1609-es pozsonyi követségébe is elkíserte urát, és kíséretében volt, amikor Báthory Gábor elől ismét török földre menekült 1613-ban. Kettőjüköt valóban Bethlen állandó diplomatáinak nevezhetjük, rajtuk kívül csak Borsos Tamás¹⁰ és talán még Balassi Ferenc¹¹ mondható annak. Mind a négy említett buzgó szombatos volt, Bethlen nyilván ezért alkalmazta őket főként a török diplomáciában.¹² Úgyes tárgyalók voltak, a nagyvezér és a divánulő pasák kedvelték őket, Borsost pedig még az isztambuli angol követ, Sir Thomas Roe is megdicsérte, mondván, hogy „okos, ügyes, szorgalmas és urához hű.”¹³ Szélesebb politikai látókörrel azonban egyikőjük sem rendelkezett, még a Bethlenhez legközelebb álló Mikó sem. Amit rájuk bízta, azt igyekeztek becsülettel elintézni, de ötlet, javaslat, eredeti meglátás nem tellett tőlük. A diplomáciai tervek kidolgozásában, előkészítésében a fejedelemnek nem voltak számba vehető munkatársai.

Bethlen – érezve az alkalmas emberek hiányát – külföldi akadémiákon az ő ösztöndíjával tanuló erdélyi diákoknak külön is a lelkére kötötte, hogy a diplomáciai szolgálatra is készüljenek. Ahogy Bojti Veres Gáspárnak írta, sokat idézett levelében: „ne csak a teológiai, hanem a bölcséleti tudományokat is alaposan megtanuld, hogy amikor majd hazatérsz, mind az egyházi, mind a világi dolgokban és a külügyek igazgatásában is segítségednek hasznát vehessük magunk, nemzetünk és hazánk javára.”¹⁴ Ez az iskolázott, a külpolitikában is művelt nemzedék azonban majd csak az 1630-as években áll sorompóba, s Bethlen nemegyszer kénytelen a feladat betöltésére alkalmatlan személyekkel kísérletezni.

⁸*Arday Pál*: Nagycsercei Toldalagi Mihály élete és történeti szereplése. Kolozsvár, 1910. (Meglehetősen vérszegény életrajz).

⁹Mikó életrajzi adatait összeszedték: *Benkő József*: Hidvégi báró Mikó Ferenc és históriája. Hon és Külföld 1842. 181. s. köv. l.; *Bruz Lajos*: Hidvégi báró Mikó Ferenc erdélyi történetíró. Új Magyar Múzeum 1853. I. k. 218. s. köv. l.; Hidvégi Mikó Ferenc erdélyi író. Budapesti Szemle 1858. 41. s. köv. l. és legrészletesebben *Nagy János*: Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. Keresztény Magvető, 1875. 1. s. köv. l. – Mikó Ferenc (akinek első felesége Toldalagi Erzsébet, Mihály unokahúga volt) egyébként nem volt báró. (L. a család részletes leszármazási tábláját: Genealógiai Füzetek 1905. 93. l., továbbá *Köblös Zoltán*: A hidvégi Mikó család. Az Erdélyi Múzeum Egylet Emlékkönyve. Kolozsvár 1909. 227. s. köv. l.)

¹⁰Borsos Tamást, akit történetírásunk szerint csak marosvásárhelyi polgárnak tekinteni, 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem megnemesítette. Életrajzát megírta *Barta Gyula*: Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történelmi szereplése. Kolozsvár, 1912; majd – emlékiratait és leveleit kiadásának bevezetéseként – *Kocziány László*: Borsos Tamás. Vásárhelytől a Fényes Portáig. Bukarest, 1968. 1–35.

¹¹Balassi (nevét tévesen, mégis gyakran írják Balásinak) Ferenc élete teljesen megíratlan. Csúpan annyit tudunk róla, hogy udvarhelyszéki főkapitány, majd élete végén Bethlen Gábor főlovászmestere volt. 1621-ben halt meg Isztambulban.

¹²A törökök kezdetől fogva rokonszenveztek a szombatosokkal. L. *Dán Róbert*: Péchi Simon kancellár életrajza. (Sajtó alatt.)

¹³The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 inclusive . . . London, 1740.

¹⁴Közl.: *Váró Ferenc*: Bethlen Gábor Kollégiuma. Nagyenyed, 1903. 1.

Egyik legkirívóbb eset az volt, amikor Poroszországba és a svédekhez Bonczhidai Mártont küldte követségbe. Bonczhidai, akiről semmi közelebbit nem tudunk, nevetségessé vált, és nemhogy eredményt nem ért el, de kifejezetten kompromittálta Bethlent. Kiderült, hogy latinul sem szóban, sem írásban nem tudja magát rendesen kifejezni, s amikor nagy nehezen magyarul tudó tolmácsot kerítettek, a sértődöttet játszotta, és érvek helyett egyre csak azt hajtogatta, hogy Bethlen a szívét ajánlja fel a svéd királynak. Éretlen és fennhéjázó viselkedése általános ellenszenvet váltott ki. Három nap után Oxenstierna kancellár minden érdemleges válasz nélkül hazaküldte.¹⁵

Kísérletezett Bethlen külföldiekkel is. Velencében – miután magyar megbízottai, Szunyogh Gáspár, Hatvani István és mások nem váltak be – többször küldött olasz megbízottat, így Lorenzo Agazzát, majd Alessandro Luciót.¹⁶ 1625-ben, a westminsteri szerződés angliai tárgyalásaira a jägerdorfi örgróftól az ő szolgálatába átlépett zsoldos-, kapitányt, Mathias Quadtot küldte. Ügyes, buzgó ember, aki azonban alig tudott valamit Erdélyről, így a fölmerült kérdésekre mindig csak általánosságban válaszolt, erősítgetve, hogy Bethlen bizonyosan halálos csapást fog II. Ferdinánd hatalmára mérni.¹⁷ Élete végén két hozzátetődött francia kalandort fogadott diplomatái közé Bethlen, egy bizonyos Jacob Rousselt és a magát márkinak kiadó Charles Talleyrand-t, s rájuk bízta, hogy a moszkvai cárral kössenek véd- és dacsövetséget. A Portán csakúgy rossz benyomást tettek, mint az orosz udvarban, ahová különben már Bethlen halála után érkeztek meg.¹⁸

Külön kell szólnunk a portai diplomáciáról, amely mindvégig a középpontban állt. Bethlen ide küldte legjobb diplomatáit. Az isztambuli állandó megbízott – török kifejezéssel kapitíha – feladata kettős volt: egyrészt figyelnie kellett a török politika változásait, és idejében meg kellett cáfolnia a fejedelemmel kapcsolatos rosszindulatú híreszteléseket, másrészt a török fővárosban összefutó hírekről kellett tájékoztatnia Gyulafehérvárt. Ahogy a Borsos Tamásnak adott utasításban olvassuk: „mint olyan világbíró hatalmas császár portájáról, mind maga birodalmából s mind egyéb külső országokból akár-micsoda hírek is megvitetnek. Azért akármely szegeletiről ez világnak vagy jó vagy gonosz hírek, mi változások mind földön, tengeren, valamelyeket hallhat, érthet, felírván, jegyezvén minekünk bőbeszédvel, amint ott hallja, írja meg.”¹⁹

A kapitíha rendszeresen feljárt a fővezér divánjába, ahol sok mindent láthatott, hallhatott. Itt másokkal is találkozott, török főemberekkel, katonákkal és külföldi követekkel. Ez utóbbiak közül külön is összejárt azokkal, akik Erdéllyel kapcsolatot tartottak. Az angol vagy a francia követ, akiknek elég pénzük volt arra, hogy a Portán lefizessék az embereket, minden vonatkozásban értékes hírekkel szolgálhattak. Persze

¹⁵ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. Bp., 1882. 17. s. köv. l.

¹⁶ Óváry Lipót: Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről. Bp., 1888. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/XII.) Az iratok kiadva: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban. Mircse János által eszközölt másolatokból szerkesztette Óváry Lipót. Bp., 1886.

¹⁷ Szilágyi Sándor: Adalékok i. m. (l. 7. jegyz.) 78. s. köv. l. és Carolus Carafa: Commentaria de Germania sacra restaurato. Francofurti, 1641. 278. s. köv. l.

¹⁸ [Szilágyi Sándor?]: Talleyrand és Roussel követsége az orosz czárhoz. Történelmi Tár 1887. 53. s. köv. l.

¹⁹ 1618. április 11; Török-magyarokori állam-okmánytár. Szerkesztették: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. I. k. Pest, 1868. 200.

ellenőrizhetetlen pletykák is eljutottak a követhoz. Amit hallott, megírta Bethlennek, az esetek többségében valóban bőbeszédűen és válogatás nélkül. A fejedelmet a jelentések mendemondái nemegyszer megzavarták. Később Rákóczi György utasította is követét, hogy híreiről mondja meg, bizonyosak-e, vagy „csak közönségesen folyó hírek”.²⁰

A kapitliha néha évekig, tehát állandó jelleggel a Portán volt, de ha fontos diplomáciai feladat adódott, akkor Bethlen külön követet indított. Nem számítva most az évi adó bevitelét, az új szultánt vagy nagyvezért köszöntő ünnepi követségeket, az érdemleges tárgyalásokra küldött követek személye gyakran változott, bár Mikó Ferenc, majd Toldalaghi Mihály többször is kaptak megbízatást. Ők azonban, feladatuk végeztével, néhány hét múlva visszatértek, s csak a kapitliha maradt ottan, aki inkább megfigyelő, mintsem követ volt.

A Porta azonban nemcsak török szempontból volt fontos, hanem általános európai vonatkozásban is. Ebben az időben Isztambul az egyik legjelentősebb diplomáciai központ. Bethlen az isztambuli követségeken át tartotta kapcsolatát a legkülönbözőbb országokkal, elsősorban Angliával. Ennek voltak előnyei – így az, hogy a különböző álláspontokat egy hármass vagy négyes követi találkozón ott rögtön egyeztetni lehetett –, de voltak nagy hátrányai is. Mivel a követek nagy horderejű dolgokban kormányuk jóváhagyása nélkül nem dönthettek, a Bethlen megbízottai által tett javaslatot előbb jelentették küldőiknek. Az akkori közlekedési viszonyok mellett hosszú hónapok teltek el, míg a jelentésre a válasz megérkezett Törökországba; onnan a magyar követ személyesen vagy írásban továbbította Erdélybe, hogy aztán Bethlen észrevételei újabb hónapok múlva jussanak az érdekelt követségek kezébe. Közben a helyzetek megváltoztak, s a javaslatok, vagy a végső megegyezések is nemegyszer tárgytalanná váltak. A nyugati hatalmak éppen ezért általában szélesebb körű meghatalmazással látták el portai követüket, Bethlen azonban ezt sohasem tette meg.

Bethlen Gábor uralkodása alatt megindult ugyan az önálló erdélyi diplomáciai szervezet kialakulása, de kiépítésére a tizenhat év nem volt elegendő. Erdélynek állandó külképviselete csak a Portán volt, itt működtek a fejedelem legjobb diplomatái. Másutt csupán alkalmi követségekre került sor, alkalmi emberek bevonásával, akiknek legtöbbször a felkészültsége sem volt kielégítő. A hosszadalmas lassúsággal folyó tárgyalások, a diplomaták hozzá nem értéséből is fakadó információhiány, az egész szervezet korszerűtlensége kedvezőtlenül befolyásolta Bethlen külpolitikai terveinek megvalósulását.

²⁰ 1635. február 6. Török-magyar kori állam-okmánytár, i. m. III. k. 228.